

EIGENNAMEN EN “MAKÛMBÛ” VAN “MVÏDI MUKÛLÛ” BIJ DE BALUBÀ-KÀSAAYÌ

Ellen HORVÀTH

Vakgroep Afrikaanse talen en culturen

Rozier 44

B - 9000 Gent

e-mail: ellen.horvath@rug.ac.be

SUMMARY

PROPER NAMES AND “MAKÛMBÛ” OF “MVÏDI MUKÛLÛ” AMONG THE BALUBÀ-KÀSAAYÌ

This article attempts to analyze the proper names and “makÛmbÛ” (or praise-names) bestowed upon the supreme being or God by the Balubà-Kàsaayì. This is done in order to have a better insight in their conceptions of God. The Balubà-Kàsaayì give several names to God, such as Mvìdi Mukùlù, Maweeja, Mulopò and Nzambi. These names are used in the makÛmbù, oral formulae consisting of one or two sentences. In general they are used to praise people, spirits, animals, plants, places and even things, emphasizing their qualities. The makÛmbù are used as a complementary element to or a substitution of the proper name. The makÛmbù addressed to God refer to his greatness, eternity, freedom, etcetera.

KEY WORDS: *Congo, Balubà-Kàsaayì, God, proper names, makÛmbù.*

1. INLEIDING*

In dit artikel willen we de naamgeving en makùmbù van God bij de Balubà-Kàsaayi bespreken vanuit literaire beoordeling, om zo een beter inzicht te krijgen in hun opvattingen aangaande God of het opperwezen, dat bij de Balubà van de Oost-Kàsaayi¹ algemeen gekend is als Mvidi Mukùlù, en bij de Balubà van de West-Kàsaayi als Nzambi. In dit artikel zullen wij de eigennaam Mvidi Mukùlù gebruiken om over God te spreken.

Deze bijdrage heeft niet de ambitie om ‘Afrikaanse spiritualiteit’ als dusdanig uit te diepen vanuit religieus antropologisch standpunt. Het is ook niet de bedoeling om een vergelijking te maken met naburige volkeren, waarbij we de Balubà-Shankàdi of Balubà-Shaba insluiten. Wij beogen enkel de eigenschappen na te gaan die de Balubà-Kàsaayi toeschrijven aan God, ons baserend op de eigennamen en makùmbù in het Cilubà.

Wij verstaan onder makùmbù² een formule uit de orale literatuur bestaande uit één of twee zinnen, met in het algemeen een aanprijzend karakter. In het Nederlands spreekt men over ‘kenspreuk’ of ‘prijsnaam’ of ‘lofnaam’, in het Engels over ‘praise-name’, en in het Frans over ‘nom de louange’ of ‘devise’. Loven wordt in het Cilubà uitgedrukt door werkwoorden als *kutwà makùmbù*, *kutwà mèna*, *kutùmbisha*, *kusansula*.

De belangrijkste problemen waarmee we tijdens de literatuurstudie geconfronteerd

* Mijn bijzondere dank gaat naar Prof. Dr. N.S. Kabuta en Prof. Dr. J. Blommaert, voor de opbouwende opmerkingen die zij maakten bij het lezen van dit artikel, gebaseerd op de licentiethesis, academiejaar 1994-1995.

¹ De Balubà, een volk wonende in Congo, omvatten drie grote groepen: de Balubà-Hemba, de Balubà-Shaba of Balubà-Shankàdi en de Balubà-Kàsaayi of Balubà-Lubilànji. De eerste twee groepen laten we buiten beschouwing. Wij concentreren ons op de Balubà-Kàsaayi. Cilubà is de taal van de Balubà-Kàsaayi. Kalonji vermeldt dat er ongeveer 5.000.000 actieve Cilubà-sprekers zouden zijn (Kalonji 1993: 26). Grimes spreekt over 6.300.000 Balubà-Kàsaayi (Grimes 1996).

² *Makùmbù* is een substantief van klasse 6. In bijna alle Bantoetalen is het lokale woord voor kenspreuk of prijsnaam een substantief van klasse 6. Niettegenstaande het substantief *makùmbù* in het Cilubà een meervoud uitdrukt, zullen we het in het Nederlands zowel in het enkelvoud als in het meervoud laten concorderen met het werkwoord: zo zullen wij schrijven ‘de makùmbù is’ en ‘de makùmbù zijn’.

werden, zijn van tweeërlei aard. Enerzijds is er de relatieve onvertaalbaarheid van woorden: wanneer woorden vertaald worden gaan er bepaalde aspecten van de inhoudelijke betekenis verloren, daar de terminologie van twee verschillende talen elkaar niet helemaal overlapt. Er zijn nuanceverschillen, eigen aan de culturele context waarin een taal voorkomt, die bij vertaling verloren gaan. Anderzijds waren er moeilijkheden in verband met de makùmbù. Bij het noteren van de makùmbù werd er niet altijd rekening gehouden met de fonologische en morfofonologische regels van het Cilubà. Soms ontbrak de toonindicatie. Van sommige makùmbù hebben we geen verklaring gevonden in de literatuur, van andere was de gevonden uitleg niet duidelijk. Vandaar dat we een beroep hebben gedaan op informanten³.

De informanten werden gekozen op basis van hun kennis van het Cilubà, en op basis van hun kennis van en interesse voor religieuze vraagstukken. Zij hebben tal van stellingen, die uit de literatuurstudie naar voren kwamen, genuanceerd en/of verduidelijkt.

In dit artikel wordt gesproken over Mvidi Mukùlù in antropomorfe termen, in de derde persoon enkelvoud, als was hij een persoon. In het Cilubà wordt in de derde persoon enkelvoud geen onderscheid gemaakt tussen mannelijk of vrouwelijk. De vraag betreffende het geslacht van Mvidi Mukùlù is volgens een informant eigenlijk niet aan de orde. Over Mvidi Mukùlù wordt hier gesproken in de hij-vorm, maar in feite is Mvidi Mukùlù, zoals alle geesten, hermafrodit (Fourche en Morlighem 1973: 13).

Tonologische verklaring van de tekens:

- ` = lage toon
- ◊ = stijgende toon
- ↓ = dalende toon

2. EIGENNAMEN EN MAKÙMBÙ VAN MVÌDI MUKÙLÙ

De Balubà gebruiken talrijke eigennamen en makùmbù om naar Mvidi Mukùlù te verwijzen. De naamgeving is een weerspiegeling van de voorstelling die zij zich maken van het opperwezen. Deze namen worden aangetroffen in onder meer: spreekwoorden,

³ De informanten waren Dhr. P. Mufuta en Dhr. K. Nzembela. Prof. Dr. P. Mufuta is auteur van onder meer: *Les genres de la littérature orale luba* (Léopoldville, Université de Lovanium, 1962) en *Le chant kasàlà des Lubà* (Parijs, Julliard, 1968). Dhr. K. Nzembela studeerde af als licentiaat in de filosofie, te Louvain-la-Neuve. Hij is actief in het LUZAF, een culturele organisatie - met zetel in Brussel - die de promotie van Afrikaanse talen en literaturen tot doel heeft. Binnen het LUZAF houdt Dhr. Nzembela zich onder andere bezig met het doceren van het Cilubà.

gebeden, mythen, legenden, liederen en kenspreuken.

A. EIGENNAMEN

Veel voorkomende eigennamen, gebruikt door de Balubà-Kàsaayi, zijn: Mvidi Mukùlù, Maweeja, Mulopò, Nzambi. Deze namen kunnen op zichzelf voorkomen en/of gebruikt worden in samenstellingen. Laten we elke naam afzonderlijk bekijken.

1. *Mvidi Mukùlù*

Een variant⁴ van *mvidi* bij de Balubà-Kàsaayi is: *mvidye*, met als grammaticaal meervoud, verwijzend naar geesten in het algemeen: *bamvidi* (enkelvoud: *mvidi*) of *bamvidye* (enkelvoud: *mvidye*).

Mvidi Mukùlù (of één van de varianten) wordt gebruikt als eigennaam van het opperwezen.

De notie kan ook gebruikt worden om te verwijzen naar onstoffelijke wezens die geen mens zijn geweest. In dit geval gaat het om de zogenaamde natuurgeesten, die te situeren zijn in wouden, rivieren, meren, bergen, winden en dergelijke. Bij de Balubà-Kàsaayi bestaat echter, volgens een informant, de kennis van dergelijke geesten niet (zie ook Van Caeneghem 1952: 16).

Bovendien kan *bamvidye* ook duiden op geestenbomen. Dit zijn bomen die de verpersoonlijking zijn van de *bakishi* (enkelvoud: *mukishi*) of overleden voorouders en de plaats waar men giften brengt (De Clercq 1960: 220).

Alvorens verder te gaan met Mvidi Mukùlù als eigennaam van het opperwezen, moet opgemerkt worden dat er verwarring bestaat omtrent de juiste inhoudelijke betekenis

⁴ Bantoetalen worden gekenmerkt door variabiliteit: veel woorden worden als varianten van elkaar gebruikt (Cfr. Coupeuz 1975). Onder varianten verstaat men met betrekking tot Bantoetalen: woorden met eenzelfde betekenis waarvan de vorm licht verschilt. Het verschil van vorm kan zich enerzijds voordoen op tonaal vlak, vb. *leelù* en *lèlù* (vandaag) zijn elkaars varianten met verschillende tonemen. Anderzijds kan het verschil zich ook voordoen op morfofonologisch vlak (het substantief morfofonologie bestaat uit: morfologie of vormleer, en fonologie of klankleer), vb. *Mvidi* en *Mvidye* zijn elkaars varianten, met het verschil dat de *i* een *y* wordt, gevolgd door een *e*.

van en het verschil tussen de begrippen *bamvidi* (enkelvoud: *mvidi*), *mikishi* en *bakishi* (beide substantieven hebben als enkelvoud: *mukishi*)⁵.

Wij zijn de mening toegedaan dat er geen duidelijke begrenzing bestaat tussen *bamvidi* en *mikishi* enerzijds en *bamvidi* en *bakishi* anderzijds, waarbij het substantief *mikishi* verwijst naar geesten die geen lichamelijk bestaan op aarde gekend hebben en *bakishi* naar de geesten van overleden mensen van de eigen uitgebreide familie. De *bakishi* worden *bankambwà* (enkelvoud: *nkambwà*) of zeer verre voorouders genoemd, wanneer ze heel lang geleden gestorven zijn. De term *mikishi* kan ook teruggaan op gestorven mensen die niet verbonden zijn met de eigen uitgebreide familie. Met *mikishi yà ditùnga*⁶ worden alle geesten van de streek bedoeld. Het woord *bamvidi* is niet zo vaak gebruikt en wordt geassocieerd met goede geesten.

Het adjectief *-kùlù*, wat betekent: ‘oud, ouder, oudste; groot, groter, grootste; primordiaal’, wordt bij het substantief *Mvidi* geplaatst wanneer over de primordiale geest gesproken wordt. *Mvidi Mukùlù* verwijst uitsluitend naar god.

Het is de katholieke missionering die instond voor de verspreiding van deze godsnaam, en haar gebruik veralgemeende (Van Caeneghem 1952: 18)⁷.

2. *Maweeja*

Het begrip *Maweeja* wordt enkel en alleen gebruikt om naar het opperwezen te verwijzen. Het zou diens oudste en meest authentieke naam zijn (Fourche en Morlighem 1973: 34)⁸.

⁵ De meervoudige substantieven *mikishi* en *bakishi* hebben eenzelfde enkelvoud, namelijk *mukishi*. Met andere woorden, het meervoud van het substantief *mukishi* - een naamwoord van klasse 1 - kan enerzijds gevormd worden in klasse 2 (*bakishi*), en anderzijds in klasse 4 (*mikishi*). In het eerste geval behoort het substantief *mukishi* tot het genus 1/2 en in het tweede geval tot het genus 3/4.

⁶ De laatste *i* van *mikishi* wordt verlaagd onder invloed van de lage assimilerende toon die het connectief *yà* - dat volgt op het substantief *mikishi* - vergezelt. Deze lage assimilerende toon verlaagt de laatste *i* van *mikishi*, daar de vocaal in de voorafgaande lettergreep ook een lage toon draagt: *mikishi yà ditùnga*.

⁷ Merk ook op dat de katholieke bijbel in het Cilubà als titel heeft: *Mukanda wa Mvidi Mukulu* (of: het boek van *Mvidi Mukùlù*). Dit in tegenstelling tot de protestantse bijbel (zie voetnoot 10).

⁸ Dit gegeven leiden we af uit het scheppingsverhaal van de *Balubà*, dat aanvangt met *Maweeja Nnangila*.

Maweeja kan vergezeld zijn van het attribuut *nnangila*, wat waarschijnlijk verwijst naar de welwillendheid, de goedheid van het opperwezen. In het begrip *nnangila* vinden we de kern -nang- terug van het werkwoord *kunanga*, wat onder meer betekent: ‘beminnen, verlangen’. *Nnangila* wordt niet op zichzelf gebruikt, maar enkel als attribuut bij Maweeja: Maweeja Nnangila.

3. *Mulopò*

Mulopò als eigennaam kan zelfstandig gebruikt worden, of Maweeja (Maweeja Nnangila) voorafgaan. In het scheppingsverhaal van de Balubà is Mulopò de naam van de boodschapper van Maweeja Nnangila (Fourche en Morlighem 1973)⁹.

4. *Nzambi*

Het waren de protestantse zendelingen die instonden voor de verspreiding van deze eigennaam van het opperwezen (Van Caeneghem 1952: 18)¹⁰.

Nzambi heeft vandaag ook de betekenis gekregen van ‘sekte’ of ‘religie’.

Daarenboven wordt *nzambi* tegenwoordig ook gebruikt in de christelijke betekenis van ‘kerk’, bijvoorbeeld:

nzambi wa kàtòlikà
nzambi wa mishòònyi

de katholieke kerk
de protestantse kerk

B. MAKÙMBÙ

1. *Algemeen*

De *makùmbù* is een uitbreiding en/of uitweiding van een naam in die zin dat ze die naam beschrijft en verder toelicht. De *makùmbù* is dikwijls opgebouwd uit

⁹ Merk op dat verschillende personages verschillende rollen kunnen vervullen. Zo is Mulopò terzelfdertijd een eigennaam van God en, in het scheppingsverhaal, de naam van de boodschapper van God. Ander voorbeeld: Mvidi Mukùlù wa Cyàme wordt gebruikt om God te benoemen, maar vervult in het scheppingsverhaal ook de rol van de zoon van God.

¹⁰ De protestantse bijbel in het Cilubà heeft als titel: *Mukanda wa Nzambi* (of: het boek van Nzambi).

persoonsnamen. Zij wordt gebruikt als complementair element bij een persoonsnaam of ter vervanging van die naam. In bepaalde omstandigheden - bijvoorbeeld bij aanroepingen - vervult de makùmbù de functie van substituut, waarbij de nadruk komt te liggen op de kwaliteiten van diegene of datgene wat men aanroept. Dat men in dergelijke gevallen de voorkeur geeft aan het gebruik van makùmbù boven de ordinaire naam is duidelijk omwille van hun aanprijzend karakter enerzijds en door de macht en het prestige dat zij uitstralen anderzijds.

In de eerste plaats is de makùmbù een 'nom prestigieux', 'nom de puissance', 'nom solennel' (Kabuta 1995: 162). De kenspreuk wordt gebruikt om het individu - de drager van de kenspreuk - te roemen, te eren, te verheerlijken, waardoor hij/zij in zijn/haar status verheven wordt. Daarnaast zijn de makùmbù ook doeltreffend in het gebruik en hebben ze een min of meer dwingend karakter, in die zin dat de drager van een kenspreuk zijn gedrag ernaar moet richten, wil hij niet ten schande gemaakt worden. De kenspreuk wordt ook gebruikt om iemand moed in te spreken, bijvoorbeeld in moeilijke situaties. Bij het horen van zijn prijsnaam wordt het individu ertoe aangezet om zijn eigen limieten te overstijgen. Tenslotte kan de kenspreuk ook aangewend worden om iemand te vleien.

Kenspreuken worden niet alleen gegeven aan mensen, maar ook aan bovennatuurlijke wezens (zoals geesten en goden), dieren, planten, plaatsen en zelfs levenloze voorwerpen. In wat volgt nemen we de kenspreuken die gegeven worden aan Mvidi Mukùlù onder de loep.

2. Makùmbù van het opperwezen

Algemeen kan gesteld worden dat de makùmbù verwijzen naar zijn grootheid. Hij is de grote chef, de schepper van alles wat bestaat en bijgevolg behoort al het geschapene hem toe, hij is de eigenaar van alles, bezitter van mensen en dingen. Eén verwijt wordt hem echter gemaakt, namelijk dat hij ook de dood geschapen heeft. In de makùmbù wordt de oorsprong van de dood toegeschreven aan Mvidi Mukùlù zelf¹¹, met allusie op het feit dat hij niet alles kan: de macht van de schepper is begrensd, daar hij de dood

¹¹ In mythen over de oorsprong van de dood - verzameld door onder andere Abrahamsson 1951, Theuws 1962 (Balubà-Shaba); Burssens 1939, De Brandt 1921, Van Caeneghem 1952 (Balubà-Kásaayi) - ligt de oorsprong van de dood bij de mens: namelijk het overtreden van het verbod bepaalde vruchten te eten. Dit in tegenstelling tot de makùmbù. In het verhaal van de rat Mutumba en God, vraagt Mutumba aan Mvidi Mukùlù - naar aanleiding van de dood van zijn kind - waarom hij ook de dood geschapen heeft, niettegenstaande hij beschikt over alle kennis en wijsheid. Het probleem van de dood is een onopgeloste zaak. (Van Caeneghem 1952: 120-124).

niet kan voorkomen.

Voorbeeld van een makùmbù waarin allusie wordt gemaakt op de dood:

<i>Mvidi Mukùlù wa Cimpànga</i>	<i>Mvidi Mukùlù van Cimpànga</i> ¹²
<i>Mvidi Mukùlù wa kumanakumana</i>	<i>Mvidi Mukùlù die alles voltooid heeft</i>
<i>Mvidi Mukùlù kwèna mumanè to</i>	<i>Mvidi Mukùlù jij hebt niet alles voltooid</i>

Figuratieve beeldspraak wordt veelvuldig gebruikt in de makùmbù. Figuurlijk of overdrachtelijk taalgebruik is het middel bij uitstek om het gevoelsgeladen aspect, dat gepaard gaat met het aanprijzen, op een suggestieve manier op te roepen. Het gebruik van metaforen in de makùmbù, evenals in andere vormen van orale literatuur, is een geliefd procédé.

Het metaforisch gebruik in de makùmbù van de persoonsnamen van ofwel (al dan niet mythische) voorouders, ofwel van cultuurmensen¹³, ofwel van hen die als eerste kinderen van Mvidi Mukùlù aangeduid worden in vertellingen, om naar Mvidi Mukùlù te verwijzen, heeft als bedoeling hem aan te duiden als bron van levenskracht.

Voorbeelden:

1. <i>Mulopò Maweeja Nnangila</i>	<i>Mulopò Maweeja Nnangila</i>
<i>Nànsha byàmana mìkùrà</i>	<i>zelfs wat overal is</i>
<i>M'lbintu byà Ilunga Mbìdì</i>	<i>'t zijn de dingen van Ilunga Mbìdì</i>

Ilunga Mbìdì is één van de stichters van het Balubà-rijk.

¹² Cimpànga is volgens Van Caeneghem één van de cultuurmensen van de Balubà. Onder het begrip cultuurmensen moet verstaan worden: mensen met uitzonderlijke kenmerken, vooraanstaanden van de groep, zowel mannen als vrouwen. Het gaat hier niet noodzakelijk om chefs van de Balubà (Van Caeneghem 1952: 31). Het substantief *cimpànga* betekent ook: 'ram'.

¹³ Definitie cultuurmensen volgens Van Caeneghem: zie voetnoot 12.

2.	<i>Mvìdi Mukùlù wa Cyâme</i>
<i>Lufù kashìnda-bâna</i>
<i>Kashìnda nè bannyinààbò</i> | <i>Mvìdi Mukùlù van Cyâme</i>
<i>de dood die de kinderen velt</i>
<i>die velt ook hun moeders</i> |
|----|---|---|

Het feit dat Mvìdi Mukùlù ook lijden en dood in de wereld toegelaten heeft, is een terugkerend thema in de makùmbù. In het scheppingsverhaal wordt Mvìdi Mukùlù wa Cyâme beschouwd als de zoon van Mvìdi Mukùlù (Fourche en Morlighem 1973).

3.	<i>Mikombo wa Kalèwo</i>
<i>Nkàyendè mudifùke</i>
<i>Nè mafùma nè ngabù</i>
<i>Nè myelè mijingila</i>
<i>Nè bibungu byà mbenga</i>
<i>Kùkaayìye</i>
<i>Bâna nendè bènda bàmulonda</i>
<i>Nè bànyà bisùmbu bisùmbu</i> | <i>Mikombo van Kalèwo</i>
<i>hij schiep zichzelf</i>
<i>met lansen en schilden</i>
<i>omgord met messen</i>
<i>met callebassen met mbenga-nootjes</i>
<i>waarheen hij ook ging</i>
<i>kinderen van zijn leeftijd volgden hem</i>
<i>en zij speelden in groepen</i> |
|----|--|---|

In vertellingen komt het voor dat Mvìdi Mukùlù kinderen heeft. Namen van drie van zijn kinderen (zonen), namelijk Citundu, Kabàle en Mikombo, worden ook aangewend in de makùmbù tot Mvìdi Mukùlù zelf om hem te eren. Van elk van deze kinderen wordt gezegd dat hij de oudste zoon is van God. Mikombo is de meest populaire van de drie. Er wordt van hem gezegd dat hij zichzelf verwekte in de schoot van moeder Kalèwo. Al vanaf zijn geboorte wou men hem doden, waar men niet in slaagde. Tijdens zijn leven stelde hij veel wonderlijke daden. De dieren waren zijn bondgenoten. (Van Caeneghem 1952: 109-116, Frobenius 1928: 145-151).

Deze makùmbù is terzelfdertijd een lied, en wordt gebruikt om Mvìdi Mukùlù te roemen die zichzelf geschapen heeft –*nkàyendè mudifùke*. De kinderen gebruiken mbenga-nootjes¹⁴ om mee te spelen.

De natuur in het algemeen, en de dierenwereld in het bijzonder, zijn een belangrijke bron van metaforen. De makùmbù waarin Mvìdi Mukùlù metaforisch vergeleken wordt met dieren, zijn talrijk. In de eerste plaats wordt hij metaforisch vergeleken met dieren

¹⁴ De mbenga is een soort olijfbom. Het vruchtvlees van de mbenga-nootjes wordt gegeten. De kinderen gebruiken de pit om mee te spelen.

zoals de leeuw, de olifant, de luipaard, de slang, het stekelvarken, de ram en de bok, omwille van hun kracht, hun dapperheid en/of hun schrik aanjagende verschijning. Daarnaast wordt hij ook metaforisch vergeleken met kleine diersoorten als de kip, de muis, de vleermuis, de schildpad en de vlinder.

Voorbeelden van makùmbù van Mvidi Mukùlù waarin een metaforische vergelijking wordt gemaakt met dieren.

1. *Ntambwe ntàmbula-bantu* *Leeuw die de mensen overtreft*

Zoals de leeuw de koning genoemd wordt van de dieren, zo is Mvidi Mukùlù de koning van het universum. Hij domineert de mensheid.

2. *Mvidi* *Mvidi*
Mvidi wa mampangà *Mvidi die almachtig is*
Nzevu wa mibanga *olifant met slagstanden*
Bilùngà bilenga *zoete aardappelen*
Nkùnde *boontjes*

De olifant wordt metaforisch gebruikt om Mvidi Mukùlù zijn macht aan te duiden. Het is een krachtig dier. Zijn kracht is gelegen in zijn slagstanden.

Zoete aardappelen en bonen behoren tot het dieet van de Balubà. Dit beeld wordt gebruikt om de welwillendheid van God tegenover de mensen aan te duiden. De mens is dankbaar voor het voedsel. Eten is een centraal gegeven in de Lubà-cultuur, zoals overigens in alle culturen. Het gevoel voor en de voorstelling van Mvidi Mukùlù is dus van praktische aard. De aardappel- en bonenplanten zijn ook mooi om zien en zouden kunnen verwijzen naar de schoonheid van Mvidi Mukùlù.

3. *Nkàshààmà wa mukila mule* *De luipaard met een lange staart*
Bùpata *men achtervolgt hem*
Kàyi lubilu *hij loopt niet vlug weg*
Mutamìne mu bipuka *hij blijft in de bosjes*

Het feit dat de luipaard niet wegloupt, duidt op zijn autoriteit; zo ook is Mvìdi Mukùlù de grote chef. De luipaard is meester over zijn terrein; zo ook is Mvìdi Mukùlù meester over alles wat hij geschapen heeft.

Er kan nog opgemerkt worden dat het bezit van de luipaardvacht symbool is van hoge waardigheid. De huid is het symbool van macht en het bezit ervan is het voorrecht van chefs. Eén van de informanten zei dat wanneer de chef sterft, de luipaardhuid gebruikt wordt als vlag om zijn dood aan te kondigen.

4.	<i>Dyâmba</i>
<i>Kabàndiibwa pa nnyimà</i>
<i>Biwààmubàndà</i>
<i>Ùselemukè</i> | <i>Dyâmba-slang</i>
<i>die niet bestegen kan worden</i>
<i>als je erop klimt</i>
<i>glijd je eraf</i> |
|----|--|--|

De dyâmba-slang is een grote waterslang met een gladde huid. Deze kenspreuk betekent dat de mens nooit de baas kan worden over Mvìdi Mukùlù, hem niet kan domineren noch bevelen. Niemand kan zich aan hem meten. Zo groot is hij. De slang staat ook symbool voor onsterfelijkheid: "La position du serpent symbolique en Afrique se trouve d'ailleurs renforcée du fait qu'il matérialise l'idée de l'immortalité, renouvelant à chacune des mues successives sa peau" (Holas 1968: 62).

5.	<i>Nkèsè kàkanki</i>
<i>Kàbandidi nkàshààmà</i> | <i>Stekelvarken dat niet beeft</i>
<i>dat er niet vandoor gaat voor de luipaard</i> |
|----|--|--|

Het stekelvarken is een klein dier in verhouding tot de luipaard. Maar dankzij zijn stekels kan het de luipaard het hoofd bieden. Het stekelvarken vlucht niet voor de luipaard, maar rolt zich op en steekt zijn stekels uit ter verdediging. Zoals het stekelvarken niet vlucht voor de luipaard, zo is ook Mvìdi Mukùlù voor niets bang. Hij is onoverwinnelijk.

6.	<i>Mulùmaa cimpànga</i>
<i>Kakwèna cìdì cìmutàmbe</i> | <i>Mannelijke ram</i>
<i>er is niets dat hem overtreft</i> |
|----|--|---|

De ram wordt metaforisch gebruikt om Mvidi Mukùlù zijn macht aan te duiden. De ram is een krachtig dier. Zijn hoorns symboliseren zijn kracht. Het epitheton ‘mannelijk’ benadrukt deze kracht nogmaals. Met de woorden van Kabuta: ”Il n’est pas étonnant que cet animal mâle, et souvent perçu comme agressif, symbolise la force et le courage” (Kabuta 1995 (II): 66).

7.	<i>Mbùji kàkùpi mwedi</i>
<i>Àmu bukwà matùnga</i>
<i>bwàdìmwangeela</i> | <i>De bok schudt zijn baard niet</i>
<i>zonder dat ganse volkeren</i>
<i>wegvluchten</i> |
|----|--|--|

Het schudden van de baard is een teken dat Mvidi Mukùlù in woede uitbarst. Een informant verklaarde dat *mbùji* verwijst naar de geit in het algemeen en naar de bok in het bijzonder.

8.	<i>Nzòòlu mutòòke kàtu wènda</i>
<i>mu cyòmbe</i>
<i>Cyòmbe citu cyàbola cyônso</i> | <i>De witte kip kan niet wandelen in een</i>
<i>maniokveld</i>
<i>al de maniok zou verdorren</i> |
|----|---|--|

Niettegenstaande de kip een vrij klein en ongevaarlijk dier is, kan haar gedrag toch desastreuze gevolgen hebben, namelijk het verdorren van de maniok wanneer het dier in het veld scharrelt.

9.	<i>Lupèlèkèsè</i>
<i>Kamwanga-ntumbi</i> | <i>Spitsmuis</i>
<i>die de huisratten verjaagt</i> |
|----|---|---|

Mvidi Mukùlù wordt vergeleken met de spitsmuis. De spitsmuis (een zeer kleine muis) doet de huisratten vluchten, door het verspreiden van een voor hen ondraaglijke geur. Toegepast op God betekent dit dat hij aan allen, ook aan hen die heel belangrijk zijn of zich heel belangrijk achten, zijn wil oplegt.

10. *Kapulukusu kàà mēso matwè
Kàmònamonà nè bufùku nè
mìdimakù* *Vleermuis met priemende ogen
die ziet in de nacht en in de duisternis*

De duisternis weerstaat niet aan het oog van de vleermuis. Mvidi Mukùlù ziet alles en is bijgevolg alwetend.

11. *Nkùdi kamana-malembwe
Bukàlàkàlà bwàmana mpàta
Kapèmbà nsungula-balengèle
Maweeja Nnangila* *De schildpad die naar alle draaikolken
gaat
de krab gaat naar de ganse vlakte
de witte aarde die verkiest mooie
mensen
Maweeja Nnangila*

De schildpad staat bekend om haar traagheid en om het feit dat ze heel oud kan worden. De traagheid en hoge ouderdom staan symbool voor Mvidi Mukùlù zijn geduld en eeuwigheid.

De schildpad die hier wordt geassocieerd met draaikolken, en de krab met de vlakte, zou er kunnen op wijzen dat ze hun eigen natuur willen overstijgen. *Kapèmbà* betekent: 'witte aarde'. Wit staat symbool voor zuiverheid en verwijst naar de schoonheid en goedheid van Mvidi Mukùlù.

Volgens een informant betekent deze makumbù dat God het begin en einde is van alles.

12. *Kabàyibàyì kafùka-mēshi
Mēshi ààsambakana mikùnà yònsò* *Kleine vlinder die rupsen voortbrengt
de rupsen verspreiden zich over alle
heuvels*

Deze kenspreuk verwijst naar Mvidi Mukùlù als schepper. Hij schiep alles waarna het geschapene zichzelf verder vermenigvuldigde en de wereld bevolkte. De handeling van het voortbrengen van rupsen door de vlinder, wordt metaforisch gebruikt om te verwijzen naar het werkwoord *kufùka*, wat 'scheppen' betekent, en enkel toepasselijk is op God.

Er zijn ook kenspreuken waarin Mvidi Mukùlù metaforisch vergeleken wordt met andere natuurelementen, zoals de afgrond, een boom, hevige warmte, de Luluà-rivier, water, een moerassig meer, een orkaan, een steen, een termietenheuvel, de wind en de zon. Dergelijke metaforische kernwoorden gaan gepaard met uitbreidingen die ook moeten geïnterpreteerd worden met betrekking tot het opperwezen.

Voorbeelden:

<i>Lubùwù kùùwudi mvùla</i>	<i>Afgrond die niet opgevuld raakt met regen</i>
<i>Nànsha mìlòke matùku diikùmi</i>	<i>zelfs niet wanneer het tien dagen regent</i>

Mvìdi Mukùlù is onverzadigbaar.

<i>Wêwe udi didiba</i>	<i>Jij bent een pagne</i>
<i>Kàtùùki munyanga</i>	<i>die niet uitrafelt</i>
<i>Wêwe udi mutùtùngùlù</i>	<i>jij bent de mutùtùngùlù</i>
<i>Wà kàpònyi dyânyi.</i>	<i>met blijvend blad</i>

De mutùtùngùlù is een struik met vruchten die rood worden. Deze vruchten bevatten zoetzuur vlees dat gegeten wordt. Het blad valt niet af, maar verdroogt aan de stam. Deze makùmbù drukt uit dat God niet verandert.

<i>Muunya mukolè</i>	<i>Hevige warmte</i>
<i>Wà dipanda bâna mbùlukuci</i>	<i>geschikt om het trommelvlies van de kinderen te doen springen</i>

Mvìdi Mukùlù wordt vergeleken met een hevige warmte die negatieve gevolgen heeft voor de mens, namelijk het springen van het trommelvlies van de kinderen. Zijn macht drukt zich zowel uit in positieve als negatieve daden. In deze makùmbù wordt zijn kracht uitgedrukt.

4. *Luluà wa bidìlà* *De Luluà met eilanden*
Wàdya muntu kàmba cinkongà *zij eet een mens zonder boete te betalen*

In deze makùmbù is de Luluà een metaforische verwijzing naar de macht van Mvidi Mukùlù. Hij wordt niet alleen vergeleken met de Luluà, maar met de Luluà die eilanden heeft. Dit om het machtsaspect nog eens extra in de verf te zetten. In het regenseizoen stijgt het waterpeil van de Luluà, dan is de rivier vrij agressief en eist mensenlevens. Maar het verdrinken van mensen heeft geen gevolgen voor de Luluà als dusdanig, de rivier blijft ongestraft. Toegepast op Mvidi Mukùlù betekent deze makùmbù dat alles ter zijner beschikking staat en dat zelfs zijn destructieve handelingen geen gevolgen hebben voor hem zelf. Ook de volgende makùmbù bevestigt dit idee.

5. *Mâyi kàpangi lwendo* *Water dat niet genoeg krijgt van zijn*
Yà butùku wèndenda *gang*
zelfs 's nachts gaat ze

Hier wordt de nadruk gelegd op de aanhoudende activiteit van Mvidi Mukùlù.

6. *Mvidi Mukùlù* *Mvidi Mukùlù*
N'Idijiba dyà luntekè *hij is een moerassige vijver*
Dyàkamanà batùwi mpatà *die alle vissers overwon*

Het beeld van een 'moerassige vijver' is een metaforische verwijzing naar het opperwezen. Om deze makùmbù te begrijpen moet de link gelegd worden met de visvangst, wat behoort tot het werk van de vrouwen. De vrouwen verdelen zich in twee groepen. Eén groep houdt zich bezig met het opwerpen van een soort dam, bestaande uit takken en bladeren, om het water uit de stroom tegen te houden; de andere groep verzamelt de vis stroomafwaarts. Het water van een moerassige vijver kan echter niet op een dergelijke manier afgeleid worden. Elke poging heeft een negatief resultaat tot gevolg. Deze makùmbù is een verheerlijking van de dominantie van god.

7. *Kikudi* *Orkaan*
Mvùmbula-makonde *afrukker van bananen*

De hevigheid van de wind (storm), de kracht van de orkaan, symboliseert de macht van Mvìdi Mukùlù.

8. *Dibwe dyà mu mpàta* *Steen van de vlakte*
Kàcìnyì mvùla *die niet bang is voor de regen*
Nànsha mìlòke nè yà bipùpu *zelfs niet wanneer het stormt*
Nànsha mikenyi nè makùbà byakùle *zelfs niet wanneer het bliksemt en*
dondert

9. *Mutùnda kàcìki* *Termietenheuvel die niet beweegt*
Mvùla wàlòka bìshi wà mabwe *zelfs niet als het hagelt*

Zoals de steen onverstoort blijft wanneer het hagelt of stormt, zoals de termietenheuvel niet beweegt wanneer het hagelt, zo blijft Mvìdi Mukùlù onverstoort in alle situaties. Deze makùmbù refereren naar zijn dominantie en stabiliteit.

10. *Maweeja* *Maweeja*
Mvùmbì yàkèndà *wervelwinden die voorbijgingen*

Mvìdi Mukùlù wordt geconcipieerd als zijnde een wind die plots voorbijgaat en die men niet kan zien met mensenogen. De wind symboliseert zijn onzichtbaarheid, onstoffelijkheid en zijn omnipresent-zijn.

11. *Mvìdi Mukùlù* *Mvìdi Mukùlù*
Mulopò Maweeja Nnangila *Mulopò Maweeja Nnangila*
Dìba katàngila cishiki *zon die men niet recht kan aankijken*
Wa kutàngila dyàmwocha nsàsè *wie haar aankijkt wordt verbrand door*
haar stralen

Mvidi Mukùlù is zoals de zon die je niet kunt aankijken zonder verblind te worden. Bij veel Afrikaanse volkeren is de zon het symbool van het opperwezen: "Il est le symbole le plus représentatif du Dieu créateur, car sa grandeur révèle et confirme l'existence d'un Créateur plus grand que lui" (Faïk-Nzuji 1993: 90).

3. BESLUIT

De Balubà-Kàsaayi hebben tal van eigennamen en makùmbù voor God. Ze spreken over Mvidi Mukùlù, Maweeja, Mulopò en Nzambi. De eigennamen worden aangewend in de makùmbù.

De makùmbù zijn een genre uit de orale literatuur. Ze worden onder meer gebruikt om God te loven, die metaforisch vergeleken wordt met (al dan niet mythische) voorouders van de Balubà, zijn kinderen aan hem gegeven in vertellingen, dieren, en de natuur in het algemeen. De natuurelementen worden indirect verheerlijkt in de makùmbù, als metaforische verwijzing naar God.

Uit de makùmbù komt een cultureel beeld naar voor van Mvidi Mukùlù met volgende eigenschappen: hij wordt beschouwd als de schepper van het universum, als oorsprong van al wat bestaat, ook zichzelf heeft hij geschapen; hij is de chef van het universum, alles behoort hem toe, hij domineert en legt zijn wil op; hij ziet alles en is overal aanwezig, maar is onzichtbaar voor mensenogen; hij is eeuwig, onveranderlijk en stabiel; hij heeft de vrijheid om te handelen naar eigen goeddunken, ook handelingen met nefaste gevolgen voor de mens kan hij stellen. Zijn sterkte en kracht worden beklemtoond in de makùmbù. Maar zijn macht is niet onbeperkt, daar hij de dood niet voorkomen heeft, wat hem dan ook verweten wordt.

BIBLIOGRAFIE

ABRAHAMSSON, H., *The origin of death. Studies in African Mythology*. Uppsala, Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, 1951.

BRENNER, L., 'Religious Discourses in and about Africa'. In: *Discourse and its Disguises. The interpretation of African Oral Texts*, edited by K. Barber and P.F. de Moraes. Birmingham, Center of West African Studies, series nr. 1, 1989.

BURSSSENS, A., *Tonologische schets van het Tshiluba (Kasayi, Belgisch Kongo)*, Antwerpen, De Sikkel, 1939.

COUPEZ, A., 'Variabilité lexicale en bantou'. In: *African Languages*, I, p. 164-203, 1975.

DE BRANDT, P., 'Het heelal van de Muluba. Vertellingen van de Baluba'. In: *Congo*, I, p. 249-268, 1921.

DAMMAN, E., *Les religions de l'Afrique*, Paris, Payot, 1964.

DE CLERCQ, A., *Dictionnaire Tshiluba-Français*, Léopoldville, Imprimerie de la Société Missionnaire de St.Paul, 1960.

DE HEUSCH, L., *The drunken king or the origin of the state* (translated by R. Willis). Bloomington, Indiana University Press, 1982.

FAÏK-NZUJI, M.C., *La Puissance du Sacré. L'homme, la nature et l'art en Afrique noire*. Bruxelles, La Renaissance du Livre, 1993.

FINNEGAN, R., *Oral literature in Africa*. Oxford, Oxford University Press, 1970.

FOURCHE, T. & MORLIGHEM, H., *Une bible noire*. Bruxelles, Max Arnold, 1973.

FROBENIUS, L., *Dichtkunst der Kassaiden*. Germany, Eugen Diederichs Verlag, 1928.

GRIMES, M.B., *Ethnologue language of the world*. Dallas, SIL (Internet), 1996.

HOLAS, B., *Les Dieux d'Afrique Noire*. Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner s.a., 1968.

IDOWU, B. E., *African traditional religion. A definition*. London, S.C.M. Press Ltd., 1973.

KABUTA, N.S., *La formule et l'autopanégrique dans les traditions orales africaines*. Vol. I – II, Niet uitgegeven doctoraatsthesis, 1995.

KALONJI, Z., *La lexicographie bilingue en Afrique francophone, l'exemple français-cilubà*. Paris, L'Harmattan, 1993.

MPANDANJILA, M., & BATEENTE, Ngonga-ke-Mbembe. 'Devises Luba'. In: *Annales Aequatoria*, 7, p. 303-323, 1986.

MUKANDA WA NZAMBI. Kinshasa, La société biblique du Zaire, 1964.

MUKANDA WA MVIDI MUKULU. Kinshasa, Verbum Bible, 1994.

PARRINDER, S., 'Monotheism and pantheism in Africa'. In: *Journal of Religion in Africa*, III, p. 6-88, 1970.

THEUWS, J.A., *De Luba-Mens*. Tervuren, Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, 1962.

VAN CAENEGHEM, R., *Godsbegrip der Baluba van Kasai*. Brussel, Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut, 1952.